

Teadusartiklite kirjastamine muutuv asjas

Jaak Järv

Euroopa ülikoolide kirjastuste assotsiatsiooni (AEUP) 18 riigi esindajad pidasid hiljuti Eestis konverentsi. Järgnevad mõtted on inspireeritud seal kuuldust.

Teadusajakirjade väljaandmine sai alguse 17. sajandil koos Euroopa akadeemiate tekkega. Londoni Kuningliku Ühingu ajakirjas Philosophical Transactions trükiti akadeemias peetud ettekandeid, mille autorite hulgas olid Newton, Faraday, Darwin jt. Samal ajal hakkas ilmuma ka Prantsuse Kuningliku Akadeemia väljaanne Parisian Journal des Sçavans. Seega on teadusajakirjade väljaandmine olnud akadeemiate jaoks oluline juba enam kui 350 aastat. Teaduse arenguga kasvas ajakirjade arv ja nende kirjastamine muutus kasumlikuks äriks. Kirjastustevaheline konkurents vähenes ja ajakirjade tellimine muutus kalliks, mis omakorda kahjustas teadusinfo kättesaadavust. Interneti levik avas ukse teadustööde elektrooniliseks avaldamiseks. See aga ei parandanud info kättesaadavust, sest ka nende tööde lugemise eest tuli maksta. Teisalt sünnitas internet uusi algatusi, millest olulisim on teadusartiklitele avatud juurdepääsu idee (*Open Access*).

Sellest arenes uus kirjastamise ärimudel, kus teadusinfo eest ei maksa mitte lugeja, vaid artikli autor. Sedasorti mudel pakub teadlastele huvi, sest nii on nende artiklid laialt kättesaadavad. Seda toetavad ka poliitikud, sest kui teadustöö tegemise eest on tasunud maksumaksja, on kõigil õigus näha ka selle tulemusi. Euroopa Komisjon ja paljud teadust finantseerivad organisatsioonid soovivad, et teaduseraha jagatakse ainult neile, kelle töödele on avatud juurdepääs. Uus ärimudel ei kaota aga ebavõrdsust teadlaste vahel, sest artiklite avaldamise eest tuleb neil maksta teadustöö rahast. Suuremad kulutused survestavad ka ametnikke, sest kõiki rahuldavat tasuta avatud juurdepääsu lahendust paraku ei paista.

Ebavõrdsus ilmneb ka ajakirjade vahel, sest olenevalt ajakirja mainest küsitakse avatud juurdepääsuga artikli avaldamise eest mitmekordselt erinevaid tasusid. Ajakirjade pingeread tekkisid enne interneti, kui huvitava töö leidmiseks oli vaja neid lapata kaanest kaaneni. Ajaga eraldusid mõned väljaanded, kus ilmusid olulisemad artiklid. Neis tippajakirjades avaldamine on keeruline, sest soovijate arv on suur ja valik tihe. Samas võivad „kõrgmoe“ ajakirjad endale lubada toimetajat, kes nõuab teadlaselt uusi selgitusi ja isegi täiendavaid uuringuid.

Internet muutis teadlaste elu, sest märksõnade abil leiab guugeldades avatud artikleid ja maksumüüri taga olevate tööde pealkirju. Samuti on olemas andmebaasid infoga artiklitele tehtud viidete kohta. Viidete arvu peetakse töö edukuse näitajaks ja sellest lähtudes koostatakse nii teadlaste ja ajakirjade kui ka ülikoolide ja riikide pingeridasid. Siin on sarnasus olukorraga ajakirjanduses, kus ajakirjanikke hinnatakse klikkide arvu järgi.

Tundes mängureegleid, püüavad teadlased oma töid avaldada eliitajakirjades, mida iseloomustab suurem viidete arv. Samas kaotab avatud juurdepääs põhjuse ajakirjade kihistumiseks, sest kõik saavad kõiki töid lugeda ja kujundada oma hinnangu.

Kas on võimalik, et artikli avaldamise hinnalipikul puudub ärikasum? Jah, kui kirjastamine tuleb tagasi akadeemia rüppe, kust kõik alguse sai. Siis jääb alles toimetamise ja veebis avaldamise kulu. Tähtis on artiklite retsenseerimine, aga seda teevad teadlased ise ja tasuta.

Seega on teaduskirjastamise odavamaks muutumisel kolm takistust. Esiteks ei soovi ärikasumiga kirjastused ajaloo tagasipööramist. Teiseks kardavad teadlased, et akadeemia ajakirjades avaldatud artikleid ei võeta tõsiselt, kuigi need on retsenseeritud, toimetatud ja neile on juurdepääs internetis. Kolmandaks ei meeldi akadeemia ajakirjade artiklite tunnustamine mõnikord ametnikele. Sest vaatamata tööde üleilmsele kättesaadavusele puudub neil eliitajakirja tempel ja kirjastaja kasumi kinni maksmine näib turvalisem kui teadmine, et avatud juurdepääsuga töödele annab lõpphinnangu teadlaskond.

Artiklite avaldamise hinda on siiski juba soodsamaks muudetud. Näitena võib tuua Eesti teaduste akadeemia kirjastuse ajakirjad. Kõik meie kirjastuse seitse väljaannet on avatud juurdepääsuga ja neid refereerivad peamised maailma andmebaasid. Kuigi mõned hoiakud on kujundanud teadlastes neisse ajakirjadesse reserveeritud suhtumist, on positiivseid arenguid juba selgelt näha.

[Ilmunud ajalehes Postimees 3. juunil 2023](#)